

**QÜDSİ VƏNƏNDİNİN YARADICILIĞINDA
QASIM BƏY ZAKİR ƏNƏNƏLƏRİ****Ə.N.QƏDİMOV**

Hacı Mirzə Ağarəhim Qüdsi Vənəndi (1774-1862) XIX əsr Ordubad ədəbi mühitində fəaliyyət göstərən «Əncüməni-şüəra» ədəbi məclisinin istedadlı üzvlərindən olmuşdur. 1831-ci ildə Ordubadın canişini Şeyxəli xan Kəngərli tərəfindən yaradılan bu ədəbi məclisə ilk öncə Qüdsi Vənəndi, sonra Hacığa Fəqir Ordubadi (1836-1889), Fəqirin vəfatından sonra isə görkəmli maarifçi, şair, nasir və publisist M.T.Sidqi başçılıq etmişdir. 1894-cü ildə Sidqi özünün Naxçıvanda yaratdığı yeni üsullu «Tərbiyə məktəbi» ilə əlaqədar olaraq «Əncüməni-şüəra» ədəbi məclisini də Naxçıvan şəhərinə köçürmüşdür.

«Əncüməni-şüəra» ədəbi məclisinin 25-ə yaxın üzvü və həvəskar dinləyiciləri olmuşdur. Qüdsi Vənəndi (3), Fəqir Ordubadi (7), Məhəmməd Tağı Sidqi (4), Məhəmmədqulu Salıx Ordubadi (2), Usta Zeynalabdin Nəqqaş (6), Əhməd ağa Şəmi (3, səh.33-34), Aşıq Abbas Dəhri (3, səh.60-62), Aslanxan Gövhər (5), Cəni Ordubadi (13, s.66-67), Molla Məhəmməd Ordubadi, Hacı Molla Hüseyn Birkəs (3, s.51-53), Məşədi Həsən Dəbbağ, Hüseyn Nadim Naxçıvani (8) və başqaları məclisin əsas aparıcı üzvləri olmuşlar. Adları çəkilən bu şairlər XIX əsr Ordubad və Naxçıvan ədəbi mühitlərinin təşəkkülü, formalaşması və inkişafında əhəmiyyətli rol oynamış, klassik Şərq fəlsəfi lirika ənənələrini yeni müasir mövzularla zənginləşdirmiş, ədəbi mühitdə maarifçi və tənqidi-realist ədəbiyyatın aktual problemlərini sənətə gətirmişlər.

XIX əsrin ortalarından başlayaraq Ordubad ədəbi mühitinin poeziyasında klassik şer üslubu ilə yanaşı, «xalq poeziyasının qüvvətli təsiri ilə milli poetik forma»lar (1, s.81), Vaqif və Zakir kimi realist sənətkarların ədəbi ənənələri də sənətə gətirilirdi. «Bu dövrdə lirika, əsasən, xalq poetik yaradıcılığına yaxın bir tərzdə, heca vəznində və xalq poetik formalarında» (1, s.83) inkişaf edirdi. Ədəbi mühitdə Qüdsi, Salıx, Fəqir, Sidqi və Birkəs kimi şairlər klassik şer formaları ilə yanaşı, Azərbaycan xalq poeziyasının və dastan yaradıcılığının təsiri ilə aşıq şerinin qoşma, gəraylı, bayatı və müxəmməs kimi milli formalarına da müraciət edirdilər. Lirikada milli poetik formaların, aşıq şeri üslubunun, Vaqif və Zakir mövzularının sənətə gətirilməsi Ordubad ədəbi mühitində realist ədəbiyyatın yaranması və inkişafına qüvvətli təkan verirdi. Bu dövrdə Vaqif və Zakir kimi realist şairlərin lirik şerlərinə yazılan

bənzətmələrin də xüsusi əhəmiyyəti var idi. Bu bənzətmələr Ordubad ədəbi mühiti nümayəndələrinin lirikada təsviri və tənqidi realizm mövqeyinə keçmələri üçün əsaslı zəmin yaradırdı. Bu cəhətdən Ordubad ədəbi mühitinin nümayəndələri içərisində Qüdsi Vənəndinin yaradıcılığı özünün realist istiqaməti ilə seçilir.

Qüdsinin realist səpkidə qələmə aldığı lirik şeirlərinin bir qismi Vaqif və Zakir lirikasının təsiri altında yazılmışdır. Şairin qoşma, müxəmməs və mürəbbələrinin mövzu və ideya istiqaməti, onların sənətkarlıq məziyyətləri Vaqif və Zakirin şeirləri və yaradıcılıq üslubu ilə yaxından səsleşir. Klassik Azərbaycan və Şərq şairlərinə yazdığı nəzirə və bənzətmələrindən fərqli olaraq Qüdsinin Vaqif və Zakirə yazdığı bənzətmələrində onun realizmə olan meyli daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Lakin bu bənzətmələr Vaqif və Zakir mövzularının təqlidi və təkrarı deyil, Qüdsinin lirikasında təsviri və tənqidi realizmə açılan qapı idi. Qüdsi bu qapıdan təsviri və tənqidi realizmin yaradıcılıq metoduna boylanır və lirikada Vaqif və Zakir mövzularına söykənsə də, özünəməxsus orijinal realist yaradıcılıq üslubu qazanırdı. Qüdsi Vənəndinin Q.Zakirə bənzətmə şəklində qələmə alınmış şeirlərində onun lirikada nail olduğu realist üslubu görmək olur.

XIX əsr Ordubad ədəbi mühitində realist ədəbiyyatın rüşeymləri və ilk təməl daşları aşığı şeri üslubundan və nəzirəçilikdən başlamışdır. Ədəbi mühitin nisbətən yetkinləşdiyi vaxtlarda Q.Zakir mövzularının sənətə gətirilməsi poeziyanın klassik ədəbi ənənələrdən qismən uzaqlaşaraq yeni milli şerin yaranmasına, lirikanın sadə və xəlqi məzmununa düşməsinə və tənqidi-realist mövzulara çıxır açmasına şərait yaradırdı. Milli və xəlqi mövzuların lirikaya gətirilməsinin nəticəsi olaraq ədəbi mühitin Qüdsi Vənəndi kimi nümayəndələri daha klassik Şərq şairlərinə deyil, öz müasiri olan Q.Zakir kimi realist sənətkarların tənqidi ruhlu şeirlərinə nəzirə və bənzətmələr yazır və lirikada realist mövzuları sənətə gətirirdilər. Təsadüfi deyildir ki, Qüdsi Vənəndinin realist və tənqidi ruhlu şeirlərinin müəyyən bir qismi də Q.Zakirə yazılan bənzətmələrdən ibarət idi. Bu bənzətmələrdə Qüdsi romantik təsvir üslubundan qismən ayrıldığını və lirikada tənqidi-realist üsluba münasibətdə Q.Zakirin ədəbi mövqeyində dayandığını təsdiq edirdi. Bu xüsusiyyət XIX əsr Ordubad ədəbi mühitində Qüdsini yaradıcılıq prinsipi baxımından öz müasirlərindən fərqləndirir və onun sənətdə Q.Zakirin realist ədəbi mövqeyini müdafiə etdiyini təsdiqləyirdi. Q.Zakirin realist mövzularına yaradıcı münasibət və bunlara yazdığı bənzətmələr Qüdsini həm də lirikada məhəbbətə platonik baxışdan uzaqlaşdırır və onda epiqonçuluğa qarşı tənqidi münasibət yaradırdı.

Məlumdur ki, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında klassik ədəbi ənənələri yaradıcılıqla davam etdirən və bu ənənələrin mütərəqqi cəhətlərini poeziyada yaşadan sənətkarlarla yanaşı, klassik şairlərin vaxtı ilə müraciət etdikləri mövzu və motivləri sadəcə təqlid edən və bu ənənədən kənara çıxma bilməyən epiqonçu şairlər

də var idi. Xüsusilə aşiqanə məhəbbət mövzusunə müraciətdə təqlidçi mövqedə duran epiqonçu şairlər öz şerlərində təsvir etdikləri aşiq və məşuqə surətlərini real həyat zəminindən ayırır, öz sevgi qəhrəmanlarını platonik, mücərrəd və əlçatmaz yüksəkliyə qaldırırtdılar. Bu cür epiqonçu şairlərin həyatı gözəllərə qeyri-təbii münasibəti Q.Zakirin əsərlərində tənqid olunur və şair təqlidçi sənətkarların təbiilikdən uzaq olan yaradıcılıq prinsipinə öz etirazını bildirirdi.

Q.Zakirin epiqonçuluğa olan tənqidi münasibəti və bu münasibətlə qələmə aldığı lirik-tənqidi şerləri hələ şairin öz sağlığında bir sıra sənətkarları düşündürmüş və XIX əsrin Padarlı Abdulla, Qüdsi Vənəndi kimi realist ruhlu şairləri Q.Zakirə bu istiqamətdə nəzirə və bənzətmələr yazmışlar.

Padarlı Abdulla bu münasibətlə Q.Zakirin «Gözləyən kimsə, gözüm, həqqi deməz ay sana» şerinə özünün aşağıdakı:

Gözləyən kəs, gözəlim, həqqi deməz ay sana,

Necə sən nuri-ziyalıqda aya tay olasan?

Ay misallı yüzünün nuri-təcəllasını var?

Xub simasını var?

Mənzili-ələsımı var?

Şöleyi-məşəleyi-dairəsi tağ gərək,

Həft ərzə dəxi həm səbe səmavata bəzək (12, s.3).

— bənzətməsini yazmış və Q.Zakirin epiqonçuluğa olan tənqidi fikirlərini müdafiə etmişdir.

EpIQonçuluğa Q.Zakir mövqeyindən tənqidi münasibət Ordubad ədəbi mühitinin Qüdsi kimi nümayəndələrinin yaradıcılığında da özünü göstərirdi. Qüdsi Vənəndi də Q.Zakir kimi realist sənətkarların yolu ilə gedərək təqlidçi şairləri tənqid etmiş və epIQonçuluğa münasibətdə Q.Zakirin ədəbi-tənqidi mövqeyində dayanmışdır. Bu münasibətlə Qüdsi Vənəndi də Padarlı Abdulla kimi, Q.Zakirin epIQonçuluğun tənqidinə həsr olunmuş «Gözləyən kimsə, gözüm, həqqi deməz ay sana» misrası ilə başlayan müstəzadlı müxəmməsinə xüsusi bənzətmə yazmağa ehtiyac duymuşdur. Onun «Ağzını duş biri qönçeyi-xəndan söləmiş» misralı müstəzadlı mü-rəbbesi Q.Zakirə bənzətmədir. Həm Zakirin, həm də Padarlı Abdulla və Qüdsi Vənəndinin eyni mövzuya həsr olunmuş bu şerlərinin ideyası gözəlin üzünü aya, ulduza, qamətini sərvə, saçlarını ilana və sünbülə, ağzını qönçəyə bənzədən və onu real həyat zəminindən ayıran epIQonçu şairlərin qeyri-təbii təsvir üsulunun tənqidinə yönəldilmişdir. Lakin Zakirlə Qüdsinin şerləri mövzu və ideyaca bir olsa da, poetik forma cəhətdən fərqlidirlər. Belə ki, Q.Zakirin haqqında danışılan şeri janr etibarı ilə müxəmməsi-müstəzad, yəni müstəzadlı müxəmməsdir. Bunu da qeyd edək ki, yazılı ədəbiyyatımızda müstəzadlarla düzələn müxəmməslərə çox az təsadüf olunur. Klassik lirikamızdakı müstəzad milli xalq lirikamızdakı cığa ilə eyni bədi funksiyaya malikdir. Şifahi xalq şerindən yaradıcılıqla bəhrələnən Zakir və Qüdsi şerdə cığanı əvəz edən müstəzadlardan istifadə etmiş və xalq lirikası ənənələri ilə yazılı poeziya ənə-

nələrini qovuşdurmuşlar. Q.Zakir müxəmməsin hər bəndində üç misradan sonra araya iki yarım misra daxil etmiş, bu iki yarım misradan sonra isə məzmun və ideyaca şəri tamamlayan daha iki misra vermişdir:

Gözləyən kimsə, gözüm, həqqi deməz ay sana,
Nəçidir ay vəcahətdə ola tay sana!
Sən kimi, görüm onun çöhreyi-tabanımı var?
Xali-hindusumu var?
Zülfi-pərişanımı var?

Bir sarı rənglicədir əvvəli əyri «nun» tək,
Elə ki, keçdi iki-üç gün, olur parə çörək (9,s.261).

Lakin Qüdsinin bənzətməsində poetik forma bir qədər Zakirdən fərqlidir. Belə ki, Qüdsinin şəri forma etibarı ilə daha çox müstəzadlı mürəbbeyə uyğun gəlir. Çünki Qüdsi öz şerinin hər bəndini Zakirdə olduğu kimi beş deyil, dörd misradan təşkil etmişdir. Şerdəki müstəzad əlaməti isə Zakirdə olduğu kimi, bəndin misralarının arasında deyil, dördüncü misradan sonra, tam axırda verilmişdir:

Dövri-rüxsarinə çox kimsənələr mah dedi,
Ola həmta üzünə mah, onun ağzı nədi!
Gah yarı bölünür qürs kimi, girdə, cüdey,
Künci-çəşmində onun xarımı var?
Xətti-inkarımı var?
Arizi-gülnarımı var?

Q.Zakirlə Qüdsi Vənəndinin şerlərində sənətkarlıq baxımından da bir sıra fərqlər vardır. Çox maraqlıdır ki, hər iki şair mövzunu klassik üslubda, əruzda qələmə alsalar da, şerdəki müstəzad əlamətində xalq şerinin bayatı və gəraylı formasının hecalanma funksiyasından istifadə etmişlər. Belə ki, Zakirin şerində üç misradan sonra gələn müstəzad əlamətinin birinci misrası bayatıda olduğu kimi yeddi hecadan, ikinci misrası isə gəraylıda olduğu kimi səkkiz hecadan təşkil olunmuşdur. Bu xalq şeri formalarından gələn heca ölçüsü həm Zakirin, həm də Qüdsinin şerlərinin bütün bəndlərində mühafizə olunur. Lakin Zakirdən fərqli olaraq Qüdsinin şerindəki müstəzad əlamətindən əvvəl üçüncü misrada xalq şerinin qoşma formasının heca ölçüsündən istifadə olunmuş və misra on bir hecadan təşkil olunmuşdur. Müstəzad əlaməti isə Zakirdə olduğu kimi bayatı və gəraylı heca ölçüsü ilə verilmişdir. Bu xüsusiyyət hər iki şairin müstəzad-cığa tərtibində xalq şeri şəkillərindən yaradıcılıqla istifadə etdiklərini təsdiq edir. Faktlara nəzər salaq.

Qasım bəy Zakirdə:

Bəzi məclisdə qəddin sərvü sənubər oxunur,
Tanrı bilsin ki, bu, saf qamətinə şər oxunur.
Qamətin kimi onun afəti-dövrənimi var?
Əzmi-cövlanımı var?
Seyri-xuramanımı var?

Bağ kənarında əkər bağiban ani tək-tək,
Mundan ötrü ki, kümə məsrəf olur tirü dirək.

Qüdsi Vənəndidə:

Qəddini aşıqı-biçarə qılıb sərvə səbih,
Bilməyüb, bu sözü səhvən deyib ol məhzi-kərih.
Sərv bil tul ağacdır ki, olur tul səfih,
Sərvın, aya, səmərü barımı var?
Güli-rüxsarımı var?
Təzavü tər narımı var?

Klassik ədəbiyyatdan məlumdur ki, nəzirə və bənzətmələrdə adətən orijinallıq az olur. Və bənzətmə yazan şairlər bəzən təqlidçilikdən uzaqlaşma bilmirlər. Lakin Qüdsinin bu bənzətməsində təqlidçilik yoxdur. Doğrudur, şerin birinci bəndinin ilk iki misrasında Qüdsi Zakirin söz və ifadəsini qismən təkrarlayır. Lakin bu təkrar başlanğıc üçündür. Qalan bəndlər tam orijinaldır. Hətta Qüdsinin şerində elə kamil və tutarlı bəndlər vardır ki, bunlar çox ürəyeyatımlı olub, məna və poetik gözəllik baxımından Zakir şerini üstələyir:

Taqi-əbruyinə mehrab dedi əhli-kəmal,
Nə səbəbdən dili, yarəb, quruyub olmadı lal?
Bir tərəf zülfi-siyəh, bir tərəfə daneyi-xal,
Taqi-mehrabdə zünnarımı var?
Asılan darımı var?
Ləşkəri-xunxarımı var?

Dedilər çaki-giribanına sübhün dəmidir,
Allah, Allah, bu nə sözdür, bu ki, can mərhəmidir.
Qible qaş, xal həcər, ləblər onun Zənzəmidir,
Məkkənin bir belə zəvvarımı var?
Ya nəməkzarımı var?
Təhtəl-ənharımı var?

Şerin son bəndlərinin lirik və emosional məziyyətləri Qüdsidə daha qabarıqdır. Şair epiqonçuluğa olan tənqidi münasibətini aşıqın estetik gözəlliyə olan məftunluğunun və onun lirik-sentimental duyumunun poetik axarında verir:

Tökülən zülfi-pərişanə ilandır dedilər,
Bu nə böhtandı, nə sözdür, nə yalandır dedilər?
Bir belə söz deyənə şəridə qandır dedilər,
Həyyədə bir belə əsrarımı var?
Nəxli-pürbarımı var?
Ya belə şəhmarımı var?

O şəkər ləblərinə qənd desəm, azdı genə,
Yaraşır hər nə desəm, var yeri bu gül bədənə,
Qeys Leylayə alışmış, gözəlim, mən də sənə,
Kimin aləmdə belə yarımı var?
Belə dildarımı var?
Qüdsiyi-xunbarımı var?

(11, vər.112a-113a).

Qüdsi Vənəndinin bu müstəzadlı mürəbbesindən başqa,

Q.Zakirin şeri ruhunda qələmə aldığı realist məzmunlu qəzəlləri də vardır ki, bu qəzəllərdə də onun epiqonçu şerə Zakir mövqeyindən tənqidi münasibəti əsas yer tutur:

Səri-zülfündən üzən aşıq əlin xar olsun,
Mən kimi kaş görüm dərdə giriftar olsun.
Qaşına əyri deyən incələ zülfün kimi kaş,
Qəddinə sərv deyən mən kimi xunbar olsun.
Sərv azadədür, əmma qəddinə nisbəti yox,
Belə göz, bir belə qaş, onda bu rəftər olsun...

(11,vər.30a,b).

Qüdsinin eyni ruhda yazılmış digər qəzəllərində də onun epiqonçu şerə qarşı yönəlmiş tənqidi fikirləri ilə qarşılaşırıq. Bəzi qəzəllərində şair epiqonçu şerə olan tənqidi fikirlərini zahidlik fəlsəfəsinin və tərki-dünyalığın tənqidi ilə bədii vəhdətdə verir. Belə qəzəllərində Zakirdə olduğu kimi həyata bağlılıq ruhu üstünlük təşkil edir:

Bağiban, çox da güvənmə gülünə, bağına sən,
O sənin nərgisin, insaf elə, bu çeşmi-xumar.
Qaməti-yar ilə həmduş duran sərv-i-çəmən,
Səndə bir səbz qəbadən, de görüm, qeyri nə var?
Bu səhiqamətə var bənzəri, girəm, sərvün,
Hanı bir sərv görülmüş gətirə tazə ənar?
Zahid, Allahı seversən, mənə incitməgilən,
Huri-qılman sənün olsun, yeri sən cənnətə var...

(11,vər.96 a).

Bəzi tədqiqat əsərlərində epiqonçu şerə tənqidi münasibətin tarixini XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəlləri ilə bağlayırlar. Bizim fikrimizcə epiqonçu şerə tənqidi münasibətin ilk təməl daşlarının bir qədər əvvələ, yəni XIX əsrin 40-50-ci illərinə aparılması və Q.Zakirin, Qüdsi Vənəndinin, Padarlı Abdullanın adları ilə bağlanması daha düzgün olardı. Çünki adları çəkilən bu şairlər epiqonçuluğun tənqidini öz şerlərində S.M.Qənizadə və M.T.Sidqi kimi sənətkarlardan çox qabaq vermiş və tənqidi-realist mövqedə dayanmışlar. M.T.Sidqi, S.M.Qəni-zadə, A.Səhhət və M.Ə.Sabir epiqonçuluğun tənqidində Zakir, Qüdsi və Padarlı Abdullanın davamçıları sayıla bilərlər.

Qüdsi Vənəndinin realist bənzətmələri içərisində onun Q.Zakirin məşhur «Qocalıq» müxəmməsinə yazdığı eyni rədifli bənzətməsi xüsusi yer tutur. Hər iki şerin poetik forması və bəndlərinin sayı eynidir. Lakin Qüdsi bu bənzətməsində təqlidçiliyə yol verməmiş, öz fikirlərini orijinal biçimdə ifadə etməyə çalışmışdır. Faktlara müraciət edək.

Qasım bəy Zakirdə:

Ah kim, aldı mənim əqlü kəmalım qocalıq,
Eylədi misli xəzan çöhreyi-alım qocalıq,
Bidi-Məcnun tək əyib sərv nihalım qocalıq,
Günbəgün etdi füzun dərdü məlalım qocalıq,
Doladı dəstinə, əfsus ki, yalım qocalıq!

Əlliyə yetənədək bilməz idim quru, yaşı,
Həll edərdi ənəgim mum kimi qarə daşı,
Gördüm atmışda qatı löqmələrə yoxdu xaşı,
İndi it yalı kimi gündə gərək qaşığı aşığı,
Zindəganlıqdımı bu, ağrını alım, qocalıq?
(9, s.235).

Qüdsi Vənəndidə:

Gəldi ləşkər genə tən mülkünə, hər yan qocalıq,
Əqlimi zülfsifət qıldı pərişan qocalıq,
Nuh tək başıma gör gəttdi nə tufan qocalıq,
Aşinalər, deməyin səhldir, asan qocalıq,
Çevirir başıma min tərsə dəyirman qocalıq!
Əyləşib ayneyi-xatirimə zəngi-kədə,
Məhv olub, zərrəcə yox didəm ara nuri-bəsər,
Əl-ayaq başdan ayaq bidsifət cümlə əsər,
İşdiyim qibti kimi qan, yediyim xuni-ciyə,
Nə qərə günlərə salmış məni bu xan qocalıq!
(11, vər.114a, 115 b)

Q.Zakirdən və Qüdsidən verilən bu nümunələr təsdiq edir ki, Vaqif mövzularına olduğu kimi, Zakir mövzularına münasibətdə də Qüdsi orijinal yol tutmuşdur. Q.Zakirin cavanlıq əyyamından təəssüf dolu şikayətlərini, gənclik çağlarındakı xoş və zövqlü günlərinin əldən getməsi barədəki giley-güzarını Qüdsi eyni mövqedən, lakin yeni təsvir çalarlığı və özünəməxsus orijinal bir üslubda təsvir edir. Q.Zakirin keçmiş günlərə həsəd ifadə edən:

Dolanırdı nə qədər var idi təndə qüvvət,
Gündə pərvanə kimi başıma yüz gəz övrət,
Hər evə düşsə yolum, əhli çəkərdi minnət,
İndi öz sahibi-xanəm mənə etməz rəğbət,
Nə ümid ilə gedim özgədə qalım, qocalıq?

— haqqındakı fikirləri Qüdsinin təsvirində daha emosional və lirik səpkidə verilir:

Bir zaman var idi bəzm içrə güruhi-cələsa,
Cümlə qalxardı məni görcək ayaq üstə asa,
Təkyəgahım qəmi-dildar idi hər sübhü məsa,
İndi dəstgirim olub dəhrdə bir xüşk əsa,
Qalmışam gör nə yaman gündə pərişan, qocalıq!
Gülşəni-ömrədə çox qönçəsifət gül dərdim,
Gah taxardım başıma, gah alıb iylerdim,
Pir ikən indi olub sinədə yüz min dərdim,
O bədən ki, onu mən Yusif kimi bəslərdim,
Ruh üçün şimdi olub güşeyi-zindan qocalıq!
Heyf, səd heyf cavanlıq, nə gözəl həmdəm imiş,
Bilmədim qədrini kim, keçdi, əcaib dəm imiş,
Ona min can əvəz olsa da, billah, kəm imiş,
Qocalıq olmasa Zöhhak, cavanlıq Cəm imiş,
Gözünə kaş görüm yerləşə peykan, qocalıq!

Gah bir sərv qədin eşqinə pabəst oldum,
Gah ləbindən bir əcəb badəkişin məst oldum,
Zirdəst oldum əgər eşqə zəbərdest oldum,
Yox məzəmmət yeri gər mursifət pəst oldum,
Payımal eylər əgər olsa Süleyman qocalıq!

Qüdsinin müxəmməsində şairin qocalıqdan giley-güzarı real həyatla əlaqələndirilir. Şair doğma kəndi Vənəndin təbii gözəlliklərini özünün qocalıq çağlarına qarşı qoyur və şerə realist ictimai məzmun verir. Müxəmməsdə təbiətə və onun füsunkar gözəlliklərinə vurğun olan, lakin qocaldığı və ömrünü başa vurduğu üçün bu gözəlliklərdən əli üzüləcəyinə təəssüf edən həyata bağlı bir şairin ictimai-estetik dünya duyumu ilə qarşılaşırıq.

Basəfəliqda behişdən dəm urar baği-Vənənd,
Gəzəsən aləmi hərçənd, tapılmaz bir belə kənd,
Özü bir güşeyi-cənnətdi, dutum, çeşməsi qənd,
Qocalıq çünki salıb boynuma bir səxt kəmənd,
Neynərəm mən o qızıl təşti qusam qan, qocalıq!

Bu, həyat və yaşayış üçün arzuları coşub daşan, təbiətin gözəlliklərindən doymayan məftun bir şair-vətəndaşın lirikadan boylanın intim və təəssüf dolu ictimai-estetik sədaları idi. Bu bədbinlik Qüdsinin həyata bağlılığından və onun həyat eşqindən irəli gəlirdi. Odur ki, şair müxəmməsin sonluğunu təsəlli və təskinlik hissi ilə tamamlayırdı:

Bu qədər eyləmə, Qüdsi, özünü zarü zəlil,
Qocalıq şöhrəti var, istəməz isbatü dəlil,
Bədi, Şaiq kimi inşa eləmə bəhri-təvil,
Nuh tufanə düşər, lazımdır narə Xəlil,
Hökmü bir tək sənə yox, aləmə sultan qocalıq!

Bu müxəmməsindən başqa, Qüdsinin Q.Zakirin «Qocalıq» şerinin təsiri altında qələmə aldığı orijinal qəzəlləri də vardır. Bu qəzəllər oxucunu şairin qocalıq vaxtlarında keçirmiş olduğu qəmli əhvali-ruhiyyəsi ilə tanış edir. Yuxarıdakı müxəmməsindən fərqli olaraq bu qəzəllərində Qüdsi öz qocalığını Q.Zakirə bənzətmə ruhunda ifadə etmir. Burada lirik qəhrəman kimi təsvir olunan aşiq obrazı bilavasitə qoca şairin özüdür. Həyatın maddi və mənəvi nemətlərindən doymayan bu lirik qəhrəman öz məşuqəsinin hicran və ayrılıq sitəmindən çəkdiyi izzətləri yada salaraq keçmiş günlərini xatırlayır və bunun üçün qocalığı məzəmmətləyir:

Qocaldım, qamətim oldu kəman, ey mahru, sənsiz,
Qılıbdır ömrümü qarət, aman bir cəngcü sənsiz.
Görüm bu pirlük əhdin dağılsın zülfi-müşkin tək,
Gəlir fikrü xəyalimə keçən günlər yuxu sənsiz.

Sonrakı misralarda şair bədəninin zəifləməsindən, dilinin «zövqi-söhbətdən» düşməsindən qəmli-qəmli söz açır:

Bədən lağər, zəifanə, təbibim canə bikanə,
Bu yarə işləyib canə, dəxi tutmaz rüfu sənsiz.
Nə dildə zövqi-söhbət var, nə gözdə meyli-nəzzarə,
Sərapa peykərim qarqusifət qalmış quru sənsiz...

(11, vər.129 b).

Qüdsinin Q.Zakir mövzusunda yazdığı qocalıqdan bəhs edən

ikinci qəzəli şairin ömrünün son vaxtlarının təsvirini verdiyi üçün daha çox tərcümeyi-hal mahiyyəti daşıyır. Bu qəzəində də Qüdsi özünün qocalıqdan təəssüf hissələrini ifadə edərək bir zamanlar «quş kimi yar həvasında uçduğunu», «yar küçəsində sübhə kimi fəğan etdiyini» və «ləbi-yar ilə həmsöhbət olduğunu» xoş xatirələr kimi yad edir. Şairin gənclik çağları ilə qocalığı arasında kəskin təzad vardır. İndi o, artıq qocaldığı üçün öz qarısı tərəfindən belə qəbul edilmir, məzəmmətlənir, sərsəri və baş ağrıdan adlandırılır:

Heyf, səd heyf, qocaldım, genə işdən düşdüm,
Rəsmi-ayinü ədəb bardı, rəvişdən düşdüm.
Quş kimi yar həvasında uçardım şəbü ruz,
Şimdi bir bax, necə gör səyü kuşışdən düşdüm.
Yar kuyində fəğan eylər idim sübhə kimin,
Nə yaman gündü, qocaldıqca hürüşdən düşdüm.
Ey qocalıq, sənə min kərrə tufu, bəlkə ziyad,
Zəng dütmuş qılıcım əldə, bürüşdən düşdüm.
İşlərim hind qələmkarına* bənzərdi müdam,
Qocalıq söylə məni pozdu, büküşdən düşdüm.
Adımı şindi** qoyub sərsəri ifritə qarı,
Deyir az söylə, baş ağrıtmə ki, hüşdən düşdüm.
Allah, Allah, nə yaman oldu bu iş, qaldım əlil,
Səhldür iki qəmin, dərd budur üşdən düşdüm.
Mən idim, bir də ləbi-yar idi həmsöhbətimiz,
Ülfətim kəsdi qocalıq, dilü dişdən düşdüm.
Bu əcayizlər ilə, heyf, keçirdim günümü,
Deyəsən əfi yılan ağzına püşdən düşdüm.
Atəşi-möhnətə suzandı qocalmış bədənim,
Bənzərəm, Qüdsi, kəbabə, o da şişdən düşdüm

(10, vər.22 b, 23 a).

Göründüyü kimi, Qüdsi Vənəndi Q.Zakirdən gələn bu mövzunu tam həyatı planda işləmiş və orijinal sənətkarlıq nümayiş etdirmişdir. Şerin dili, Ordubad dialektində işlənən yerli şivə xüsusiyyətləri, bədii təsvir və ifadə vasitələri, qafiyə yaratmaq məharəti Qüdsinin lirikada müstəqil dəsti-xətti olduğunu təsdiqləyir. Bütün bunlar Qüdsinin Qasım bəy Zakir ənənələrindən yaradıcı şəkildə bəhrələndiyini və XIX əsr Ordubad ədəbi mühitində lirikada realist ədəbi üslubu təmsil etdiyini sübuta yetirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Araz Dadaşzadə. Vaqif (həyat və yaradıcılığı). Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı, 1966.
2. Divane-Salix Ordubadi (Tərtibçi və ön sözün müəllifi filologiya elmləri namizdi, dosent Əsgər Qədimovdur). Təbriz, «Müəssəyə-çap və nəşre-Hadi», 1380 (Miladi-2001).
3. Əsgər Qədimov. XIX əsr Ordubad ədəbi mühiti. Qüdsi Vənəndi. «Elm»

* Hind qələmkarı –Hindistanda istehsal olunan qiymətli parça növüdür. Əsilzadə ailələrin xanımları bu parçadan libas geyinərmişlər.

** Şindi– Türkçə şimdi, indi mənasındadır.

- nəşriyyatı, Bakı, 2003.
4. Əsgər Qədimov. Məhəmməd Tağı Sidqinin həyatı və yaradıcılığı. «Çaşıoğlu» nəşriyyatı, Bakı, 2004.
  5. Əsgər Qədimov. Aslanxan Gövhər. Naxçıvan Dövlət Universitetinin «Elmi əsərləri», 1999, № 4.
  6. Əsgər Qədimov. Usta Zeynalabdin Nəqqaş. Naxçıvan Dövlət Universitetinin «Elmi əsərləri», 2002, № 9.
  7. Fəqir Ordubadi. Ağlar qələm əlimdə. (Tərtibçi, müqəddimə və şərhlərin müəllifi filologiya elmləri namizədi, dosent Əsgər Qədimovdur). "Yazıçı" nəşriyyatı, Bakı, 1989.
  8. Hüseyn Nadim Naxçıvani. Seçmə şeirlər (Tərtib edəni, müqəddimə və izahların müəllifi, redaktoru filologiya elmləri namizədi, dosent Əsgər Qədimov). Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1993.
  9. Qasım bəy Zakir. Əsərləri. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı, 1964.
  10. Qüdsi. Divan. AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, fond 14, siyahı 1, saxlanma vahidi 988.
  11. Qüdsi. Divan. AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, fond 14, siyahı 1, saxlanma vahidi 989.
  12. Mustafa Mustafayev. Cəsur süvari və söz sərrafı. «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 17 oktyabr, 1984, s.3.
  13. Poetik məclislər (Toplayanı və tərtib edəni Nəsrəddin Qarayev). «Yazıçı» nəşriyyatı, Bakı, 1987.

ТРАДИЦИИ ГАСЫМ БЕК ЗАКИРА В ТВОРЧЕСТВЕ ГУДСИ ВЕНЕНДИ

А.Н.КАДЫМОВ

РЕЗЮМЕ

В научной статье сжато дается информация о литературном межджисе «Анджумани-Шуара» (1831-1903) и его членах, руководимого Гудси в Ордубаде. Анализированы проблемы влияния литературных традиций Г.Закира на Ордубадскую литературную среду, особенно на лирику Гудси Вененди.

В статье говорится о творчестве Г.Вененди (1774-1862) как талантливого представителя Ордубадской литературной среды и вопросах влияния реалистических литературных традиций Г.Закира на лирику поэта и Ордубадскую литературную среду XIX в.